

LUDWIK JANKOWIAK, MAREK MAKIEŁA

PSZENICA NA RYNKU ŚWIATOWYM

I. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA RYNKU

W ciągu całej historii ludzkości produkcja pszenicy była ściśle związana z rozwojem cywilizacji. W czasach dzisiejszych znaczenie ekonomiczne tej produkcji daje jej pierwsze miejsce wśród wszystkich pozostałych upraw ze względu na rozmiary powierzchni zasiewów (ponad 200 mln ha, co stanowi około 22% ziemi uprawnej naszego globu)¹, jak i produkowane ilości (około 250 mln ton rocznie), a także ze względu na liczbę pracowników zatrudnionych przy jej uprawie. Pszenica dostarcza człowiekowi 1/5 wszystkich konsumowanych kalorii. W handlu światowym pszenica zajmuje wśród wszystkich rodzajów zbóż pierwsze miejsce. W ostatnim dziesięcioleciu udział jej w światowym handlu zboż dochodzi do 60%, jeśli włączymy w to zarówno zboża przeznaczone do konsumpcji ludzkiej, jak i zboża paszowe. W okresie ostatniego trzydziestolecia (1938-1968) ogólny tonaż pszenicy w transporcie światowym wzrósł 2,5 razy. Poważną rolę pszenicy w gospodarce światowej przypisać należy pewnym swoistym jej właściwościom. Pszenica w łatwy sposób przystosowuje się do wszystkich rodzajów klimatu z tym, że woli ona regiony o klimacie umiarkowanym. W przeciwieństwie do uprawy ryżu, uprawa pszenicy nie wymaga tak licznej siły roboczej. W ten sposób w rejonach o słabym zaludnieniu (np. Kanada, USA, Australia, ZSRR — część azjatycka), prace przy uprawie w sposób łatwy można było zmechanizować.

W okresie lat 1934- 1938 Stany Zjednoczone, dostarczając ponad 5 mln ton pszenicy na bazie netto (tj. po potrąceniu ilości pszenicy importowanej), były głównym źródłem dostaw pszenicy na rynek światowy (zob. tabelę 1). Wszystkie regiony, poza Europą i Azją, były eksporterami netto pszenicy. Z biegiem czasu Afryka i Ameryka Łacińska przeszły do grupy kontynentów z ujemnym saldem bilansu pszenicy i stały się importerami

¹ Areał ten nie reprezentuje jednak nawet 1% lądu kuli ziemskiej. Por. Hubert d'Hérouville, *L'Economie Mondiale*, Paris 1964, s. 21.

netto tego zboża. Od lat 1960 - 1961² każdy ze wspomnianych dwóch kontynentów importuje pszenicę w ilości około 2 mln ton rocznie.

W strukturze geograficznej światowego handlu pszenicą w latach

Tabela 1

Światowe obroty pszenicą w latach 1934 - 1965 (w tys. ton)

Okres/region	Obroty ogółem		Saldo obrotów - netto	
	Eksport	Import	Eksport	Import
Średnia lat 1934 - 38				
Ameryka Północna	6 030	772	5 258	—
Ameryka Łacińska	3 445	1 668	1 777	—
Europa Zachodnia	1 262	11 892	—	10 630
Europa Wschodnia i ZSRR	2 233	120	2 113	—
Afryka	535	430	105	—
Azja	1 030	1 900	—	870
Australia	2 787	60	2 727	—
Średnia lat 1948 - 1952				
Ameryka Północna	18 525	526	17 999	—
Ameryka Łacińska	2 000	2 849	—	849
Europa Zachodnia	719	14 036	—	13 317
Europa Wschodnia i ZSRR
Afryka	353	1 502	—	1 149
Azja	334	5 455	—	5 121
Australia	3 137	216	2 921	—
Rok gospodarczy 1960/61				
Ameryka Północna	27 331	221	27 110	—
Ameryka Łacińska	1 915	4 165	—	2 250
Europa Zachodnia	2 869	13 727	—	10 858
Europa Wschodnia i ZSRR	5 965	5 219	746	—
Afryka	130	3 100	—	2 970
Azja	185	14 410	—	14 225
Australia	5 055	250	4 805	—
Rok gospodarczy 1964/65				
Ameryka Północna	30 274	020	30 254	—
Ameryka Łacińska	6 741	4 365	2 376	—
Europa Zachodnia	5 122	11 498	—	6 376
Europa Wschodnia i ZSRR	1 943	11 461	—	9 518
Afryka	0 024	2 410	—	2 386
Azja	0 170	20 174	—	20 004
Australia	5 714	166	5 548	—

Źródło: FAO Trade Yearbook 1958, 1960, 1966, FAO World Grain Trade Statistics, 1960/61.
Rok 1960. FAO Trade Yearbook, t. 15, 1961.

² Sezon pszeniczny jest terminem umownym i trwa np. w USA od lipca do czerwca, w Kanadzie od sierpnia do lipca, a w Argentynie i Australii od października do listopada włącznie każdego następnego roku. Statystyka obejmuje dane na koniec sezonu każdego roku kalendarzowego.

1934-1938 występują przeważnie regiony z nadwyżkami eksportowymi netto. Nadwyżki te były lokowane niemal wyłącznie na rynku Europy zachodniej, a tylko drobne ilości trafiały na rynek azjatycki. W latach 1960 - 1961 powyższa struktura ulega daleko idącym przeobrażeniom. Ameryka Północna oraz Australia pozostały jedynymi regionami z poważnymi nadwyżkami netto pszenicy. Niewielkie nadwyżki eksportowe wykazują w tym okresie ponadto Europa wschodnia i ZSRR. Wszystkie pozostałe regiony świata to regiony deficytowe. Dużymi nadwyżkami netto rozporządzała Ameryka Północna (27 mln ton), Australia natomiast posiadała nadwyżkę netto w ilości około 5 mln ton (tj. wielkość nadwyżki netto Ameryki Północnej w latach trzydziestych)³. W okresie tym ogromne ilości pszenicy wyprodukowanej w Ameryce Północnej trafiały na rynki zbytu rozrzucone po wszystkich kontynentach.

Ameryka Łacińska, która eksportowała prawie 2 mln ton rocznie w okresie od 1934 do 1938 roku, stała się w latach 1960-1961 importerm netto pszenicy w wysokości ponad 2 mln ton. Region ten w latach trzydziestych eksportował pszenicę w ilości około 15 kg w przeliczeniu na jednego mieszkańca. W latach 1960 - 1961 sytuacja odwróciła się — import per capita wyniósł 11 kg⁴. Popyt wzrastał więc znacznie szybciej od rodzimej produkcji. W 1965 r. Ameryka Łacińska stała się ponownie eksporterem netto pszenicy, wzrósł bowiem areal uprawy pszenicy oraz wydajność z hektara. Jednak w związku z bardzo wysoką stopą przyrostu ludności (najwyższą na świecie), podaż rodzimej pszenicy w przeliczeniu na jednego mieszkańca uległa nieznacznej zmianie.

Kraje obozu socjalizmu eksportowały w latach 1934-1938, podobnie jak kraje Ameryki Łacińskiej, 2 mln ton netto. W końcu lat pięćdziesiątych bilans obrotów pszenicą okazał się deficytowy. Niewielka nadwyżka eksportowa pojawiła się dopiero w latach 1960-1961. Różnica między obu porównywanymi regionami polega na tym, że podczas gdy Ameryka Łacińska przeznaczą pod uprawę zbóż mniej aniżeli 0,5 akra per capita, kraje socjalistyczne są pod tym względem lepiej wyposażone przez przyrodę, gdyż przeznaczają więcej niż 1 akr w przeliczeniu na 1 mieszkańca (okoliczność ta zbliża je do kontynentów Ameryki Północnej i Australii — dwóch poważnych producentów i największych eksporterów pszenicy). Europa zachodnia i Azja znajdowały się w badanym okresie w podobnej sytuacji — oba te regiony były importerem netto pszenicy. Na tym jednak podobieństwo ich się kończy. Wielkość importu pszenicy do Europy zachodniej wykazywała bowiem w całym analizowanym okresie dużą stabilność, co z kolei świadczy o względnie stałych relacjach między popytem i produkcją. W Azji natomiast obraz przedstawiał cię całkowicie

³ R. Brown, *Man, Land and Food*, Foreign Agricultural Economics, Report No 11, U. S. Department of Agriculture, s. 62.

⁴ R. Brown, op. cit., s. 63 - 64.

odmiennie. Rozmiary importu pszenicy netto w okresie przed drugą wojną światową stanowiły zaledwie ułamek importu Europy Zachodniej. Dopiero kiedy stopa przyrostu naturalnego wzrosła z 12% w latach trzydziestych do 17% w latach czterdziestych, a nawet jeszcze wyżej w latach pięćdziesiątych, luka pomiędzy wielkością konsumpcji i produkcji zaczęła się poszerzać. W końcowych latach pięćdziesiątych Azja już wyraźnie wyprzedziła Europę jako przodujący importer pszenicy.

Analiza tabel statystycznych z ostatnich lat — po 1960 roku — wskazuje na pogłębienie się tych tendencji w międzynarodowych obrotach pszenicą. Znacznie wzrasta rola wielkich krajów azjatyckich (Indie, Japonia, Chiny) jako importerów, z drugiej strony ogólny deficyt zbożowy w świecie socjalistycznym zmusza te kraje do sprowadzania z zagranicy niezbędnej ilości pszenicy. Najpoważniejsze transakcje handlowe pszenicą (85% światowego eksportu) zawierane są na terenie obu Ameryk. Stamtąd eksport w 45% trafia na rynki europejskie, a w 40% na rynki azjatyckie. Mniejsze ilości pszenicy eksportowane są z Australii do Azji i Europy oraz z Ameryki Północnej do Ameryki Połudnowej i Afryki.

Tabela 2

Dynamika importu i eksportu pszenicy
(łącznie z mąką pszeniczną jako ekwiwalentem ziarna)
według krajów (w mln ton)

Wyszczególnienie	1963/64	1964/65	1965/66	1966/67
Import ogółem ^a	53,8	48,2	58,9	·
w tym				
Kraje rozwinięte	16,4	15,6	17,2	·
w tym :				
Europa zachodnia	12,0	11,7	13,2	10,5
Japonia	3,9	3,5	3,6	4,4
W tym				
Kraje rozwijające się	19,1	21,7	23,4	·
w tym:				
Indie	4,3	5,7	7,6	6,6
W tym kraje socjalistyczne	18,3	11,0	18,2	·
w tym				
ZSRR	9,1	1,9	8,1	3,6
Chiny	5,2	5,0	6,3	·
Eksport ogółem ^a	55,2	50,3	59,5	51,4
W tym Stany Zjednoczone	23,1	19,6	23,4	20,0
Kanada	15,1	11,9	14,8	14,7
Australia	7,8	6,5	5,7	7,8
Argentyna	2,8	4,3	7,8	3,3
Francja	2,7	4,6	4,8	3,0

^a Nie uwzględniając obrotów w ramach państw socjalistycznych.

Źródło: FAO, World Grain Trade Statistics, Biuletin Inostrannoj Kommierczeskoj informacii, Priloženije nr. 1, 1968, s. 212.

Do dużych eksporterów pszenicy zalicza się również Francja, która lokuje swoje nadwyżki eksportowe głównie na rynkach krajów europejskich (por. tabelę 2). Rok gospodarczy 1965/66 przyniósł spadek światowej produkcji pszenicy; był on spowodowany przede wszystkim pogorszeniem się warunków klimatycznych w Związku Radzieckim, Australii i w Argentynie. Nie wpłynęło to jednak na ograniczenie rozmiarów światowego importu, przeciwnie — wolumen jego wzrósł do 59 mln ton (włączając w to ziarno i mąkę pszeniczną) w porównaniu z 53,8 mln ton w roku 1963/64. Głównym czynnikiem tak dużego wzrostu importu w skali światowej były poważne zakupy dokonane przez Związek Radziecki. Jednocześnie wzrósł import do krajów Europy Wschodniej i Chin o około 18 mln ton, w rezultacie czego udział krajów socjalistycznych w światowym imporcie podniósł się do 30%⁵.

Import krajów trzeciego świata, który obejmuje głównie, ale nie wyłącznie dostawy niehandlowe⁶, wzrósł w tym samym czasie do poziomu 23,4 mln ton, co stanowiło 40% światowego importu. Zwiększenie wolumenu importu nastąpiło w wyniku wzrostu zakupów przez Indie. Rozmiary importu rozwiniętych krajów kapitalistycznych były także wyższe w latach 1965 - 1966 w porównaniu z poprzednim okresem, ale globalnie udział ich w światowym imporcie spadł. Jedynie w krajach Europy zachodniej import wykazał dynamikę wzrostu, z uwagi na wzrost konsumpcji pszenicy przeznaczonej na cele spasanania. Należy jednak zaznaczyć, że globalne spożycie pszenicy w tych krajach pozostało niezmiennione — obniżyła się natomiast konsumpcja w przeliczeniu na 1 mieszkańca.

Na podstawie powyższych danych można wysunąć tezę, że import do rozwiniętych krajów kapitalistycznych wykazuje pewną stabilność, w przeciwieństwie do dużej dynamiki wzrostowej w odniesieniu do krajów trzeciego świata.

Wzrost światowego eksportu w latach 1965-1966 przypisać należy zwiększonej podaży ze strony Stanów Zjednoczonych, Kanady i Argentyny⁷. Wystąpił również znaczny wzrost eksportu z Francji, podczas gdy eksport z Australii obniżył się w wyniku niepomyślnych zbiorów. Sezon 1965-1966 charakteryzował się ponadto postępującą ostrą redukcją zapasów utrzymywanych przez główne państwa eksportujące⁸. Spadek za-

⁵ International Trade 1966, GATT-Report 1967, s. 91.

⁶ Dostawy niehandlowe obejmują dary i pomoc dla krajów słabo rozwiniętych.

⁷ Gwałtowny wzrost eksportu Argentyny w przypadku olbrzymiego zmniejszenia zbiorów był możliwy z powodu wyjątkowo dużych zapasów ze zbioru 1964/65.

⁸ Zapasy końcowe pszenicy w pięciu głównych krajach eksportujących (USA — koniec czerwca, Kanada i Francja — koniec lipca, Argentyna i Australia — koniec listopada) w końcu sezonu roku kalendarzowego wynosiły w mln ton: w 1963 r. — 50,2; w 1964 r. — 42,0; w 1965 r. — 42,6; w 1966 r. — 29,3 mln ton; w 1967 r. — 27 mln ton (cyt. za: FAO Commodity Review 1966 and International Wheat Council Review of the World Wheat Situation 1965/66).

pasów o 14 mln ton pomiędzy początkiem i końcem sezonu osiągnął tym samym najniższy poziom w okresie ostatnich trzynastu lat. Redukcja ta była rezultatem gorszych zbiorów w Argentynie i Australii oraz silnego wzrostu zużycia pszenicy na cele spasanania w Stanach Zjednoczonych⁹. Ostatni sezon (1967/68) przyniósł nową sytuację na światowym rynku pszenicy, spowodowaną obfitą podażą pszenicy, przy jednoczesnym osłabieniu popytu¹⁰ ze strony krajów importujących, co doprowadziło do obniżenia cen pszenicy. Światowe zbiory pszenicy osiągnęły w tym sezonie poziom 273 mln ton. Były one więc wprawdzie niższe o 29 mln ton od rekordowego rezultatu rzędu 302 mln ton, uzyskanego w sezonie 1966-1967, ale jednocześnie drugie w historii zbiorów. Nie chodzi tu tylko zresztą o fizyczne rozmiary produkcji. Niezwykle ważnym momentem dla światowego rynku pszenicy są zmiany, jakie wystąpiły w rejonizacji produkcji. Zbiory w USA osiągnęły w 1967 r. poziom 41,5 mln ton, natomiast w Kanadzie wykazały poważny spadek. Jednocześnie nastąpiło osłabienie popytu zagranicznego na pszenicę importowaną z Ameryki Północnej. Ten zmniejszony popyt na północnoamerykańską pszenicę jest w głównej mierze odbiciem słabnącego zapotrzebowania ze strony państw zachodnioeuropejskich i krajów socjalistycznych.

Według opinii ekspertów Międzynarodowej Rady Pszenicznej istnieją trzy czynniki, które przeciwdziałają powstaniu nadmiernych rezerw zbożowych (jak to miało miejsce w okresie ostatniego dziesięciolecia):

- 1) polityka rolna Stanów Zjednoczonych,
- 2) podejmowane środki intensyfikacji rolnictwa w krajach rozwijających się,
- 3) akcja pomocy zbożowej dla krajów rozwijających się w ramach międzynarodowego porozumienia zbożowego z 1967 r¹¹.

Zakładając skuteczność działania powyższych czynników, Międzynarodowa Rada Pszeniczna przewiduje, iż w ciągu najbliższych lat światowy eksport pszenicy powinien oscylować wokół 50 - 55 mln ton rocznie. Przy przyjęciu eksportu światowego tego rzędu i dotychczasowego trendu rozwoju produkcji pszenicy jest mało prawdopodobne zdaniem Międzynarodowej Rady Pszenicznej, aby światowe zapasy pszenicy mogły wzrosnąć do niepokojących rozmiarów. Czy jednak przewidywania Międzynarodowej Rady Pszenicznej okażą się słuszne — pokaże najbliższa przyszłość. Wiele momentów wydaje się wskazywać na to, że sezon pszeniczny 1968 - 1969 będzie jednym z najobfitszych w okresie powojennym. Według szacunków amerykańskich, zbiory pszenicy w USA, a więc w jednym

⁹ W USA pszenica na paszę dla zwierząt wzrosła z 1,81 w 1964/65 r. do 4,25 mln ton w 1965/66 r. Między tymi dwoma sezonami zużycie pszenicy przeznaczonej na konsumpcję ludności wzrosło tylko o 1% do 14,29 mln ton.

¹⁰ Mówiąc o popycie mamy na uwadze popyt czysto handlowy, a nie potencjalny, i ciągle nie zaspokojone zapotrzebowanie na wielkich obszarach „stref głodu”.

¹¹ Blżej o międzynarodowym porozumieniu zbożowym zob. s. 83.

z największych regionów produkcji tego zboża w świecie, powinny przekroczyć ubiegłoroczny poziom¹². Dobrze zapowiadają się również — według ocen zachodnich — zbiory pszenicy w Kanadzie, Europie zachodniej (zwłaszcza w EWG), gdzie — jak wynika z wstępnych ocen — zajęto pod uprawę tego zboża obszar o 7% większy niż w 1967 r. Spodziewane są także większe zbiory w Związku Radzieckim, Argentynie i Australii. Natomiast słabe wyniki produkcyjne oczekiwane są w krajach naddunajskich i w Turcji. Tam bowiem przedłużająca się susza wiosenna spowodowała znaczne straty w większości upraw rolnych, między innymi także w zasiewach pszenicy. Można więc sądzić, że podaż pszenicy u czołowych producentów w świecie zachodnim będzie w sezonie 1968/69 znacznie większa niż w sezonie poprzednim. Szacuje się, że Stany Zjednoczone dysponować będą nadwyżką tego zboża w wysokości około 37 mln ton (nadwyżka eksportowa + zapasy). Poważną nadwyżką pszenicy będzie miała również Kanada, a także Francja, co może poważnie wpływać na ograniczenie popytu importowego Wspólnego Rynku na pszenicę pochodzącą z krajów trzecich, przede wszystkim zaś północnoamerykańską. W tej sytuacji oczekiwać można w sezonie 1968/69 znacznego pogłębienia dysproporcji między podażą a popytem na największym rynku zbytu pszenicy, tj. w Ameryce Północnej¹³.

Tak przedstawia się sytuacja w zakresie pszenicy w ujęciu retrospektywnym i w chwili obecnej. Jak przedstawiają się z kolei perspektywy rynku pszenicy na najbliższe lata? Według źródeł zachodnich, w najbliższych latach (do 1977 r.) nastąpi dalszy rozwój międzynarodowych obrotów pszenicą. Przewiduje się, że w połowie lat siedemdziesiątych zapotrzebowanie importowe netto pszenicy w świecie wahać się będzie w granicach średniego zapotrzebowania z lat 1962 - 1964, przy czym oczekuje się, że nastąpi znaczne przesunięcie w popycie. I tak, kraje rozwinięte, które stanowią dotychczas najpoważniejsze rynki zbytu, zarówno dla pszenicy, jak i mąki pszennej, poważnie ograniczą import tych artykułów w wyniku dalszego wzrostu stopnia samowystarczalności. Znacznie natomiast rozwinie się import tych produktów do krajów trzeciego świata, odczuwających obecnie poważny ich niedobór. Ocenia się np., że w latach 1974 - 1977 import netto pszenicy i mąki pszennej do krajów azjatyckich (bez Chin) oscylować będzie w granicach 17,5 - 22,5 mln ton rocznie, podczas gdy w latach 1962 - 1965 kształtował się na przeciętnym poziomie 13,9 mln ton rocznie. W tym samym czasie import netto tych artykułów do Afryki zwiększy się z 3,5 do 4 mln ton rocznie, a do Europy

¹² Przewidywany wzrost produkcji pszenicy jest rezultatem przede wszystkim wyższych plonów, bowiem obszar uprawy pszenicy jest w bieżącym sezonie mniejszy niż w sezonie 1967/68.

¹³ Por. G. A. Hiscocks, G. G. Pearson, *A Review of the World Wheat Situation, Agriculture Abroad 1968*, nr 1; *Dinamika mirowego proizwodstwa pszenicy*, *Ekonomia Sielskiego Chozajstwa 1968*, nr 7.

zachodniej zmaleje z 6,3 do 3,4 mln ton rocznie. Również w odniesieniu do europejskich krajów socjalistycznych przewiduje się pewne zmniejszenie potrzeb importowych w zakresie pszenicy i mąki pszennej.

II. CHARAKTERYSTYKA GŁÓWNYCH PRODUCENTÓW I EKSPORTERÓW PSZENICY

Stany Zjednoczone. W chwili obecnej Stany Zjednoczone zajmują drugie miejsce w świecie w produkcji pszenicy (zob. tabelę 3) i pierwsze miejsce w jej eksporcie. Na Stany Zjednoczone przypada pra-

Tabela 3

Bilans pszenicy głównych krajów eksportujących (w mln ton)

Kraj i rok	Z przeniesienia ze starych zbiorów	Zbiory	Razem (łącznie z importem)	Spożycie krajowe	Eksport
Stany Zjednoczone					
1965/66	22,2	36,1	58,3	20,2	23,6
1966/67	14,5	35,7	50,3	18,5	20,2
1967/68 ^a	11,6	42,3	53,9	18,8	20,4
Kanada					
1965/66	14,0	17,7	31,7	4,3	15,9
1966/67	11,5	22,5	34,0	4,2	14,2
1967/68 ^a	15,6	16,1	31,8	4,2	12,2
Australia					
1965/66	0,8	7,0	7,8	2,4	4,9
1966/67	0,5	12,6	13,1	2,3	8,8
1967/68 ^a	2,0	7,0	9,0	2,3	6,3
Argentyna					
1965/66	3,6	6,0	9,8	3,8	5,6
1966/67	0,4	6,4	6,8	3,9	2,4
1967/68 ^a	0,5	9,0	9,5	3,8	4,8
Francja					
1965/66	2,0	14,8	17,4	10,3	4,5
1966/67	2,6	11,3	14,6	9,9	3,0
1967/68 ^a	1,7	14,1	16,4	9,6	4,5
ZSRR^b					
1958/59	8,5	69,1	77,8	59,9	6,2
1962/63	0,7	49,7	53,8	43,4	2,6
1964/65	-12,0	59,6	49,5	46,4	3,0

^a Dane szacunkowe. ^b Spożycie i eksport łącznie z żytem.

Źródło: *Die landwirtschaftlichen Märkte an der Jahreswende 1967/68*, Agrarwirtschaft 1967, nr 12; *Ekonomika produkcji pszenicy w ZSRR*, Rolnictwo na świecie 1968, nr 1, s. 37.

wie 40% światowego eksportu pszenicy. Eksport ten kieruje się do około 50 krajów, głównie do Japonii, Indii, Pakistanu, Wielkiej Brytanii, Holandii, Belgii, NRF, Hiszpanii, Meksyku i ZRA. Transakcje handlowe dokonywane są przeważnie przez handel prywatny. Ceny wewnętrzne są wyższe od cen światowych i dlatego eksport musi być subwencjonowany. Jednakże ceny wewnętrzne nie wpływają na ceny światowe, a ich ewentualny wpływ może dać się odczuć jedynie w wypadku gwałtownych zmian w rytmie zmniejszania zapasów. Utrzymywanie permanentnie olbrzymich nadwyżek pszenicy wtedy, kiedy wiele państw odczuwa brak tego zboża, spowodowało, że władze federalne opracowały specjalny program zbytu nadwyżek. Oprócz utrzymywania stałego poziomu cen, Commodity Credit Corporation¹⁴ zapewnia eksporterom dogodny kredyt, a specjalna ustawa (Public Law 480) określa warunki zakupu pszenicy przez zagranicznych importerów. Jedno z postanowień wymienionej ustawy wymaga, aby co najmniej 50% eksportu pszenicy transportowano statkami amerykańskimi. Klauzula ta, ze względu na wysokie stawki przewozowe na statkach amerykańskich, doprowadziła jesienią 1963 r. do załamania się negocjacji w sprawie sprzedaży 4 mln ton pszenicy dla ZSRR. Do tego czasu sprzedaż pszenicy amerykańskiej do krajów socjalistycznych ograniczała się do eksportu 200 tys. ton pszenicy dla Węgier. Pierwsze transporty pszenicy do Związku Radzieckiego rozpoczęły się w styczniu 1964 r. przez towarzystwa prywatne korzystające z subwencji, mających na celu przystosowanie ceny pszenicy amerykańskiej do cen światowych. Stany Zjednoczone są także importerem pszenicy, ale wyłącznie twardej. Niewielkie jej ilości są importowane całkowicie przez handel prywatny.

Kanada. Przy produkcji 11-16 mln ton rocznie Kanada zajmuje czwarte miejsce w świecie. Konsumpcja wewnętrzna jest niewielka (rzędu 4 mln ton), ze względu na słabe zaludnienie. W związku z tym Kanada ma corocznie wielkie nadwyżki pszenicy i przeszło 3/4 całej produkcji przeznaczają na eksport, co daje jej drugie miejsce w światowym eksporcie po USA. Eksportem pszenicy kanadyjskiej zajmuje się Kanadyjskie Biuro Sprzedaży Pszenicy (Board of Grain Commissioners), które posiada monopol sprzedaży na rynkach zagranicznych. Większa część pszenicy kanadyjskiej sprzedawana jest w postaci ziarna, Eksport kieruje się głównie do Wielkiej Brytanii i do wszystkich krajów Brytyjskiej Wspólnoty Narodów. W 1961 r. Kanada zawarła trzyletnie umowy z ZSRR, Polską i Czechosłowacją na kredytową sprzedaż pszenicy. Ta decyzja, mimo sprzeciwu Stanów Zjednoczonych, miała na celu zmniejszenie olbrzymich zapasów, którymi dysponowało Kanadyjskie Biuro Sprzedaży Pszenicy.

¹⁴ Commodity Credit Corporation jest instytucją rządową działającą od 1933 r. Zajmuje się ona całokształtem działalności rolniczej w USA.

Od kilku lat Kanada boryka się z trudnościami w upłynnianiu nadwyżek pszenicznych na rynku światowym. Szczególnie ostry kryzys zaznaczył się w połowie 1968 r., kiedy to zapasy pszenicy przekroczyły 18 mln ton i były największe od 1957 r. Przyczyną tego było niewykonanie minimalnych zamierzeń eksportowych. Stan obecny nie napawa optymizmem, gdyż przeprowadzone w tym roku szacunki przewidują duży urodzaj pszenicy, co niewątpliwie pogorszy już i tak nabrzmiałą problematykę zapasów tego zboża. Zatem w nadchodzącym sezonie walka konkurencyjna na rynkach zagranicznych będzie o wiele ostrzejsza niż w latach poprzednich.

Argentyna. Kraj ten zajmuje dziesiąte miejsce pod względem produkcji pszenicy (w 1967 r. 6,4 mln ton), a wśród światowych eksporterów zajmuje trzecie miejsce po USA i Kanadzie, sprzedając za granicę przeszło połowę swych zbiorów.

Lata suszy, które następowały po drugiej wojnie światowej oraz brak sił roboczych i dostatecznej ilości sprzętu spowodowały pewne osłabienie tempa produkcji w porównaniu z poziomem przedwojennym. Polityka rządu zmierza obecnie do ponownego osiągnięcia tego poziomu produkcji, a szczególnie do osiągnięcia przedwojennego poziomu dochodów z eksportu. Tym sposobem Argentyna chce uzyskać niezbędne kapitały dla realizacji programu stabilizacji walutowej i rozwoju ekonomicznego.

Polityka wewnętrzna rządu w dziedzinie produkcji pszenicy polega na subsydiowaniu cen krajowych w celu zachęcenia producentów do zwiększania uprawy. Ceny ustalane są każdego roku przed zasiewami, gwarantując producentom minimum cen za całość zbiorów. Począwszy od 1955 r. subsydia te wywarły poważny wpływ na zwiększenie obszaru zasiewów. Eksport kontrolowany jest przez Instituto Nacional de Granos y Elevadores, który posługuje się agentami i stowarzyszeniami prywatnymi działającymi w jego imieniu. Ustawa z 1961 r. postanawia, że państwo nie subwencjonuje eksportu, ale udziela pewnych ułatwień podatkowych w celu zachęty sprzedaży za granicę.

Głównymi odbiorcami pszenicy argentyńskiej są pozostałe kraje Ameryki Łacińskiej, przede wszystkim Brazylia, oraz Japonia, Indie, Wielka Brytania, NRF i kraje Beneluksu.

Australia. Do 1890 r. Australia była słabo zaludniona, co miało zasadniczy wpływ na wielkość obszarów zasiewu pszenicy. Od początków XX w. tempo wzrosło, a pszenica stała się podstawowym źródłem dochodów równoległe z hodowlą. Organizacja skupu pszenicy wzoruje się na systemie kanadyjskim. Australijskie Biuro do Spraw Pszenicy zakupuje całe zbiory od producentów po cenach gwarantowanych, które zawsze są wyższe od kosztów produkcji. Eksport dokonywany jest przez wyżej wymienione biuro i związany jest ściśle z międzynarodowymi umowami.

Biała pszenica australijska jest bardzo ceniona na rynku światowym ze względu na wysoką wydajność mąki. Eksport obejmuje 2/3 ziarna, a 1/3 mąki. Jest to możliwe z uwagi na istnienie wielkich młynów w Sydney i Melbourne. Mąka eksportowana jest głównie do słabo rozwiniętych krajów Dalekiego Wschodu. Ziarno natomiast w większości kieruje się do Wielkiej Brytanii, Indii, a czasem do Nowej Zelandii.

Francja. W latach, w których są normalne warunki atmosferyczne, Francja produkuje od 12-14 mln ton pszenicy. Jest ona głównym producentem europejskim i zajmuje piąte miejsce w świecie. Rola pszenicy w gospodarce rolnej Francji jest dość znaczna — 10% dochodów z rolnictwa zapewnia pszenica. Na 1,5 mln gospodarstw produkujących pszenicę 600 tys. produkuje wyłącznie na własne potrzeby. Każdego roku problem pszenicy wywiera poważny wpływ na gospodarkę rolną kraju. Od czasu kryzysu, który nastąpił po pierwszej wojnie światowej, producenci pszenicy zrzeszyli się w spółdzielnie. Instytucją posiadającą monopol w dziedzinie eksportu jest Ogólne Stowarzyszenie Producentów Pszenicy (Office National Interprofessionnel des Céréales) utworzone w 1929 r. Transakcje przeprowadzane są przez Izbę Handlu Zagranicznego oraz przez agentów pod jej kontrolą. Głównymi odbiorcami pszenicy francuskiej są: Wielka Brytania, NRF, kraje Benelksu, Szwajcaria, Afryka Północna, a ostatnio ZSRR.

Związek Radziecki. Przed 1914 r. Rosja była głównym eksporterem zbóż do Europy zachodniej i centralnej, stanowiąc jeden ze spichlerzy świata. Eksport jej kierował się przez Odessę po niższych cenach w stosunku do powszechnie obowiązujących.

W początkowym okresie istnienia ZSRR produkcja pszenicy była przeznaczona wyłącznie na potrzeby wewnętrzne. W latach 1934-1938 ZSRR eksportował przeciętnie tylko 0,7 mln ton rocznie, jednakże od 1955 r. kraj ten stał się poważnym eksporterem pszenicy. W latach 1955-1959 eksport pszenicy i mąki pszennej z ZSRR osiągnął przeciętną wielkość 3,9 mln ton rocznie. W owym czasie, a także jeszcze na początku lat sześćdziesiątych odbiorcami około 70% tego eksportu były kraje socjalistyczne. Spośród innych importerów pszenicy radzieckiej warto wymienić jeszcze kraje Europy zachodniej (zwłaszcza Wielką Brytanię), a także Brazylię i Kubę. W latach 1960-1964 eksport pszenicy z ZSRR wzrósł do około 4,5 mln ton rocznie, przewyższając po raz pierwszy eksport z Rosji carskiej w ostatnich latach przed pierwszą wojną światową. Jednakże w latach 1964 - 1965 eksport ten uległ znów zmniejszeniu w związku z nieurodzajem w 1963 r., a także w 1965 r. Równocześnie Związek Radziecki importował duże ilości pszenicy, co było koniecznością w związku z niskim stanem zapasów. Import ten był również wyrazem nowej polityki, zmierzającej do zaspokojenia potrzeb konsu-

mentów bez względu na wahania poziomu produkcji wskutek niepomyślnych warunków klimatycznych w poszczególnych latach.

Od 1963 r. do połowy 1966 r. ilość pszenicy zakupionej przez Związek Radziecki oraz objętej zawartymi przez niego umowami importowymi, przewidującymi dostawy w późniejszych terminach, wyniosła co najmniej 32 mln ton, co stanowi ponad 22% szacunkowych zbiorów pszenicy netto w tym kraju za okres lat 1963 - 1965¹⁵.

W czerwcu 1966 r. została podpisana nowa umowa z Kanadą na dostawę 9 mln ton pszenicy do lipca 1969 r.

III. MIĘDZYNARODOWE POROZUMIENIA W SPRAWIE RYNKU PSZENICY

Kryzys nadprodukcji pszenicy, który pojawił się w okresie międzywojennym, wykazał konieczność porozumienia się między krajami produkującymi i konsumującymi. Pierwsze oznaki załamania się korzystnej dotąd koniunktury na pszenicę pojawiły się na rynku w 1930 r. Do 1948 r. nastąpiły jeszcze dwa okresy „klęski urodzaju”. Kryzys nadprodukcji, o szczególnie gwałtownym nasileniu w latach 1930 - 1934, był wynikiem anarchii liberalnej w gospodarce rolnej. W czasie pierwszej wojny światowej jak i po jej zakończeniu nowo powstałe państwa zwiększyły wydatnie swą produkcję. W tym samym czasie zamieszki polityczne w Europie przyhamowały rozwój światowego rynku pszenicy. Związek Radziecki zamknął swe granice, Włochy wstrzymały import, a Niemcy zredukowały zakupy za granicą. Równocześnie postęp techniczny i wyniki badań naukowych pozwoliły po wojnie na znaczne zwiększenie plonów z 1 ha zasianej powierzchni.

Spadek cen pszenicy dotknął wszystkie państwa, powodując wiele perturbacji i niepokojów. Powstała konieczność porozumienia się na platformie międzynarodowej. Już od 1930 r. czyniono próby w tym kierunku, lecz nie doprowadziły one do pożądaných rezultatów. Pierwsze międzynarodowe porozumienie w sprawie pszenicy podpisane zostało dopiero 23 III 1949 r. w Waszyngtonie. Zawarte ono zostało na okres czterech lat. Porozumienie ratyfikowały 42 państwa: 37 krajów importujących i 5 krajów eksportujących¹⁶. W 1953 r. przedłużono umowę z 1949 r., lecz Francja zaangażowała się w tej umowie w sposób jedynie symboliczny, a Wielka Brytania — główny importer — odmówiła przystąpienia do niej. Liczba państw eksportujących, które podpisały tę umowę, zredukowana została do czterech, a mianowicie do Stanów Zjednoczonych, Kanady, Francji i Australii. W 1956 r. nastąpiła rewizja i przedłużenie na dalsze 3 lata umowy z 1953 r. Nowa umowa, podpisana w 1959 r., sta-

¹⁵ Rolnictwo na świecie 1968, nr 2, s. 20.

¹⁶ Por. „La documentation française” (Notes et Etudes Documentaires), 6 VII 1964 r.

nowiła poważny postęp w stosunku do poprzednich umów. Przewidywała ona, że w każdej kampanii rolnej poszczególne kraje importujące zobowiązują się zakupić w krajach eksportujących pewne określone ilości pszenicy. Kraje eksportujące zobowiązały się postawić do dyspozycji państw importujących wystarczające ilości pszenicy w celu pokrycia potrzeb importerów. Umowę tę podpisały 44 państwa, z czego 35 krajów importujących, a 9 eksportujących (USA, Kanada, Argentyna, Australia, Francja, Szwecja, Hiszpania, Włochy i Meksyk).

Nowa międzynarodowa umowa pszeniczna podpisana została 15 V 1962 r. w Waszyngtonie. Była ona wynikiem konferencji ONZ w sprawie pszenicy, która odbyła się w Genewie w czasie od 31 I do 10 III 1962 r. Umowa ta, z ważnością do 30 VII 1965 r., stanowiła odnowienie umowy z 1959 r. i nie wprowadzała poważniejszych zmian. W 1965 r. przedłużono ją na dalsze 3 lata.

W ramach rokowań rundy Kennedy'ego w sprawie zbóż osiągnięto porozumienie dotyczące rynku pszenicy. Na konferencji w sierpniu 1967 r. zakończono negocjacje nad nowym porozumieniem — Międzynarodowym układem zbożowym. Układ ten wszedł w życie 1 VII 1968 r., zastępując działającą od 18 lat Międzynarodową umowę pszeniczną. Struktura administracyjna i instytucjonalna układu została przyjęta z dawnego porozumienia pszenicznego.

Nowy układ zbożowy składa się z dwu części. Pierwsza jego część, mianowicie konwencja w sprawie handlu pszenicą, stanowi naczelne zadanie, jakie zostało postawione przed układem zbożowym. Zawiera ona między innymi wytyczne odnośnie do ustalenia cen tego zboża. Eksporterzy i importerzy doszli do porozumienia, że ceny pszenicy w handlu światowym powinny być wyższe niż poprzednio. Konwencja pszeniczna ustala ceny minimalne i maksymalne na główne rodzaje pszenicy wchodzące do obrotu światowego i przewiduje sposób postępowania w przypadku gdy ceny wykrócą poza ustalone w ten sposób granice. Konwencja zawiera też wytyczne dotyczące transakcji „koncesyjnych”, czyli nie opartych na zasadach handlowych.

Znaczną różnicę w stosunku do dawnego porozumienia stanowi obecnie ustalenie cen minimalnych dla głównych rodzajów pszenicy. Ceny uwzględniają różnicę w wartości rynkowej i jakości. Dla pszenicy amerykańskiej nowe ceny minimalne są na ogół o około 23 centy za buszel wyższe niż dawne ceny minimalne, Ceny maksymalne są o 40 centów⁷ wyższe niż ceny minimalne każdego rodzaju pszenicy. W ten sposób oznaczono granice, w których ceny mogą się wahać pod wpływem kształtowania się popytu i podaży.

Minimalne i maksymalne ceny pszenicy kanadyjskiej i z USA fob północno-zachodnie porty nad Pacyfikiem są ustalone w układzie w wysokości o 6% poniżej odpowiednich cen fob porty Zatoki Meksykańskiej. Ceny dla innych rodzajów pszenicy, nie pochodzącej z zaplecza portów

Ceny niektórych rodzajów pszenicy według konwencji
(w dolarach USA za buszel, f.o.b. porty Zatoki Meksykańskiej)

Kraj i region	Nazwa pszenicy	Cena minimalna	Cena maksymalna
Kanada	Manitoba nr 1	1,95	2,35
	Manitoba nr 2	1,90	2,30
Stany Zjednoczone	Dark Northern Spring nr 1,14%	1,83	2,23
	Hard Red Winter nr 2 (ordinary)	1,73	2,31
	Western White nr 1	1,68	2,08
	Soft Red Winter nr 1	1,60	2,00
	Plate	1,73	2,13
Argentyna	FAO	1,68	2,08
Australia	Standard	1,50	1,90
EWG	Fine Wheat	1,60	2,00
Hiszpania			

Źródło: International Grains Arrangement 1967, Foreign Agricultural Service, U. S. Department of Agriculture Washington, listopad 1967 r.

Zatoki Meksykańskiej, są wyliczane według formuły, która uwzględnia obowiązujące stawki frachtowe. Ceny na rodzaje pszenicy nie wymienione w Układzie będą ustalane przez Komitet Cen, któremu zostało również przyznane prawo regulacji cen minimalnych, traktowanej jako reakcja na zmiany w warunkach konkurencji na rynku. Komitet Cen nie miał odpowiednika w dawnym porozumieniu pszenicznym.

W dawnym porozumieniu rozpiętość cen była ustalona tylko dla jednego rodzaju i gatunku pszenicy, a mianowicie Manitoba nr 1 in store Fort William/Port Arthur. Równoważne ceny minimalne i maksymalne innych rodzajów i gatunków pszenicy były ustalane przy użyciu formuł, które uwzględniały różnice w jakości między Manitoba nr 1 i innymi rodzajami. Chociaż formuły te były zawarte w porozumieniu, stwierdzenie, czy cena dla danej transakcji odpowiada cenie bazowej, nastęczało pewne trudności.

Według konwencji celem nowego wykazu cen minimalnych jest przyczynienie się do stabilizacji rynku. Osiąga się to przez twierdzenie, że poziom cen rynkowych danego rodzaju pszenicy równa się cenie minimalnej lub zbliża się do niej. Nie jest natomiast w tym wypadku celem ustalenie sztywnych cen minimalnych dla wszystkich rodzajów pszenicy. Ponieważ relacje cen między rodzajami i gatunkami pszenicy wahają się w zależności od zmian sytuacji rynkowej, wprowadzono przepisy pozwalające na regulację cen minimalnych. Tymi sprawami zajmuje się Komitet Cen. Nowy układ utrzymuje obowiązek przewidziany w danym porozumieniu pszenicznym, a wymagający od eksporterów i importerów dokonywania sprzedaży i zakupów po cenach mieszczących się w ustalonych granicach. Od tej zasady przewidziane są pewne wyjątki.

W układzie obowiązuje również nadal zasada, że „koncesyjne” trans-

akcje zbożem powinny być przeprowadzane w ten sposób, aby można było uniknąć ich szkodliwego oddziaływania na normalne transakcje handlowe. Układ ustanawia też warunek uprzednich konsultacji przez kraj oferujący pszenicę do „koncesyjnej” sprzedaży z krajem, którego eksport na zasadach handlowych może uciepnieć w wyniku takiej transakcji.

Druga część układu, a mianowicie Konwencja o pomocy żywnościowej obejmuje postanowienia podjęte w Genewie przez główne kraje eksportujące i importujące, w sprawie programu przewidującego dostawę 4,5 mln ton zbóż rocznie do krajów odczuwających potrzebę takich dostaw. Dotąd zgłoszono udział w tej pomocy na 4,2 mln ton zboża. Największy udział przypada na Stany Zjednoczone i kraje EWG, następnie na Australię, Wielką Brytanię i Japonię¹⁷. Pomoc żywnościowa może być realizowana w formie dostaw pszenicy lub innych zbóż zdalnych do konsumpcji ludzkiej albo też w formie ekwiwalentu pieniężnego. Przewiduje się, że będą to przede wszystkim dostawy pszenicy. Kraje udzielające pomocy mogą dokonać wyboru kraju otrzymującego tę pomoc. Mogą one realizować program pomocy przy bezpośredniej współpracy z krajem przyjmującym lub kierować pomoc przez organizacje międzynarodowe.

Konwencja przewiduje powołanie do życia Komitetu Pomocy Żywnościowej składającego się z przedstawicieli krajów dostarczających pomocy. Komitet ten będzie otrzymywał sprawozdania o wykonaniu programów pomocy żywnościowej, będzie kontrolował zakupy zboża finansowane z wpłat pieniężnych przeznaczanych na tę pomoc oraz stanowił forum dla wymiany informacji we wszystkich sprawach funkcjonowania konwencji.

Obecny układ, grupujący wszystkich czołowych eksporterów i importerów pszenicy w świecie kapitalistycznym¹⁸, przewidziany jest na okres trzech lat. Tymczasem już w pierwszych miesiącach jego funkcjonowania nastąpiły poważne rozbieżności interesów między jego sygnatariuszami, przede wszystkim między USA a Francją. Stany Zjednoczone oskarżają Francję o stosowanie „nieuczciwych zasad handlowych”, co ma ścisły związek z obserwowaną od pewnego czasu aktywizacją eksportu francuskiej pszenicy do krajów Europy zachodniej i Azji, a więc do regionów traktowanych przez eksporterów amerykańskich jako wyłączną domenę ich wpływów. W tej więc sytuacji Stany Zjednoczone oskarżyły Francję o „podważenie zasad i ducha” Międzynarodowego układu zbożowego. Na łamach pism amerykańskich pojawiły się stwierdzenia, iż Francja wbrew swoim zobowiązaniom wynikającym z podpisanego układu sprzedaje swoje nadwyżki pszeniczne po cenach o 5 - 6 dol.

¹⁷ Foreign Agriculture, 1 VII 1968, nr 27; International Grains Arrangement 1967, Foreign Agricultural Service, U. S. Department of Agriculture.

¹⁸ Związek Radziecki i inne kraje socjalistyczne nie partycypują w Międzynarodowym układzie zbożowym.

za tonę niższych od minimalnych cen eksportowych przewidzianych dla danych gatunków zboża w wyżej wymienionej konwencji.

Przeciwno tym oświadczeniom zaprotestowała ostro Francja, stwierdzając między innymi iż eksportowana przez nią pszenica jest zbożem niskogatunkowym i jako taka może być sprzedawana po cenie 55,17 dol. za tonę fob porty Zatoki Meksykańskiej, tzn. po cenie o 3,68 dol. na tonie niższej od ceny najtańszej standardowej pszenicy amerykańskiej (Soft Red Winter nr 1). Stany Zjednoczone nie cofnęły jednak swego oskarżenia, co więcej — z podobnym atakiem wystąpiły ostatnio pod adresem Australii, oskarżając ten kraj również o naruszenie „ducha” Międzynarodowego układu zbożowego i stosowanie „nieuczciwych zasad handlowych”.

Także Japonia nie przestrzega nowej konwencji zbożowej. Zdecydowała się ona bowiem ostatnio na zakup 6 tys. ton pszenicy i 300 tys. ton jęczmienia we Francji, rezygnując jednocześnie z zakupu tych zbóż w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie.

Jak więc widzimy, nowy Międzynarodowy układ zbożowy już w fazie wstępnej nie wytrzymuje próby życia. Okazuje się, że zatwierdzone przed przeszło półtora rokiem limity cen eksportowych na pszenicę są anachronizmem. Uważa się bowiem, że żaden z importerów tego zboża nie chce i nie będzie płacił sztucznie wyśrubowanych cen, w warunkach gdy podaż jego jest obfita, i co więcej, zapowiada się dalsze jej zwiększenie w związku z bardzo dobrymi tegorocznymi zbiorami w większości regionów produkcyjnych.

W tej sytuacji wydaje się, że również większość eksporterów pszenicy będzie starała się różnymi sposobami obejść klauzulę układu dotyczącą cen. Dowodów na to dostarczyły już zresztą ostatnio same Stany Zjednoczone, będące gorącym rzecznikiem i orędownikiem nowego układu zbożowego. Podsekretarz Stanu w amerykańskim ministerstwie rolnictwa przyznał oficjalnie, że obecnie Stany Zjednoczone są zmuszone sprzedawać swoją pszenicę po cenach o 0,35 - 2,25 dol. za tonę niższych od minimalnych cen eksportowych obowiązujących dla danych gatunków pszenicy w ramach Międzynarodowego układu zbożowego. Można przewidzieć zatem, że nowy układ zbożowy stanie się przedmiotem zawiłych i kontrowersyjnych dyskusji. Ekspersi zachodni wyrażają opinię, że sama rewizja systemu cen będzie musiała nastąpić znacznie wcześniej niż się tego mogli spodziewać jego twórcy.

WHEAT ON WORLD MARKET

Summary

The first part of the paper deals with the analysis of the evolution of world wheat trade covering the period of 1934 -1967. The main regions of production, export and import of wheat have been characterized. The said analysis comprises

the quantitative as well as qualitative aspects of the wheat market — it has, at the same time, a practical, economic overtone. This last aspect becomes clearer if we take into account, that wheat provides humanity with 1/5th of all the consumed calories and occupies about 32% of the world cultivable land. Wheat takes the first place in the world's agricultural and food trade (representing over 60% in the world's grain tonnage). The authors devoted much attention to the problem of regulating the level of wheat prices according to the world scale. The last part of the paper concentrates on various aspects of international economical cooperation for the purpose of maintaining equilibrium on world wheat market.